4 | De les van vijftig jaar

4.1 HET WESTEN: DE CONJUNCTUUR OVERWONNEN; AARZELENDE INTEGRATIE; SOCIALE VERNIEUWING?

4.1.1 *De grenzen van het automatisme*

Zoals aangekondigd, zal deel II van dit boek de vooruitzichten behandelen voor de economische en sociale tendenties van onze wereld. Nadat wij in deel I in algemene termen de geschiedenis van de laatste vijftig jaar op economisch en sociaal gebied hebben besproken, hebben wij aldus enige kennis bijeengebracht omtrent de uitgangspositie waarop onze voorspelling moet zijn gebaseerd. Daarnaast moeten wij nu een inzicht hebben in de werking van sociaal-economische systemen: welke lessen voor de toekomst zijn er te dien aanzien uit het verleden te trekken? Deze vraag zullen wij eerst bespreken.

De lessen die te trekken zijn, moeten worden geplaatst tegen de achtergrond van de bestaande kennis van het onderwerp — de economische en andere sociale wetenschappen — in zoverre dit ons in staat stelt om voorspellingen te doen. De lessen moeten ons vertellen in welk opzicht vroeger aangehangen denkbeelden omtrent economische en sociale wetten herziening behoeven. Deze denkbeelden werden nooit en worden nog steeds niet door iedereen aanvaard: er bestaan aanzienlijke meningsverschillen tussen economisten en nog grotere verschillen tussen verschillende politieke partijen. Op korte termijn oefenen veranderingen in de ideeën van de laatste meer invloed uit op de politiek dan veranderingen in de denkbeelden van de eersten. Er zijn drie bronnen van veranderingen van ideeën: 1. de gebeurtenissen kunnen ons een les hebben geleerd; 2. logische analyse kan een tot nu toe onbekende samenhang blootleggen; en 3. nieuwe ideeën kunnen spontaan of bij toeval opkomen.

In dit hoofdstuk zullen wij de lessen die wij geleerd hebben, op een voor de praktijk nuttige volgorde bespreken, door de onderwerpen te rangschikken overeenkomstig de praktische kwesties die in de drie delen der wereld waar zij een rol speelden, opkwamen. Zoals aangekondigd, beginnen wij met het Westen. Ons eerste onderwerp is de vraag welke lessen wij hebben ge-

leerd omtrent het automatisme der vrije krachten. Enkele der uit de feiten getrokken lessen zijn die betreffende de inkomensverdeling, vooral onder omstandigheden van uitgesproken schaarste (§ 2.2.3) en die aangaande labiele markten.
Wij weten nu al enige tijd dat de inkomensverdeling die door de krachten van de vrije markten wordt voortgebracht, zeer scheef is. Dit is steeds dan het geval, wanneer de hoeveelheid kapitaal per hoofd der bevolking aanleiding geeft tot een produktiepeil dat weinig ruimte laat voor luxe voor de massa. Dit betekent dat deze les vooral toepasselijk is op alle landen in de negentiende eeuw, op landen die in oorlog verkeren en op landen die behoefte hebben aan industriële ontwikkeling. Wij weten ook dat de vrije krachten in een aantal markten zó laat of zó zwak werken, dat het evenwicht er niet stabiel is. Prijzen en hoeveelheden vertonen heftige schommelingen om hun 'trend', hetgeen ernstige problemen inhoudt zowel voor producenten als voor consumenten.
De wetenschap heeft deze feiten onderzocht en heeft bijgedragen tot hun verklaring en interpretatie. Zo kan de grote scheefheid van de inkomensverdeling worden verklaard door de lage produktiviteit van de arbeid wanneer kapitaal schaars is en de hevige schommelingen op de wijze die wij reeds bespraken (§ 2.2.4).
Interessanter is intussen dat deze wetenschappelijke analyse niet alleen verklaringen kan geven, doch ook behulpzaam kan zijn bij het vaststellen van een economische politiek. De welvaartstheorie kan aantonen dat in een optimale toestand het inkomen moet worden herverdeeld, dwz. dat sommigen belastingen hebben te betalen en anderen toeslagen moeten ontvangen op het inkomen dat zij uit hun produktieve diensten verkrijgen. Met nog andere woorden, opdat er maximale welvaart heerse is het niet nodig dat alle mensen hun uitgaven beperken tot het inkomen dat zij verkrijgen uit lonen, rente of huur. Het devies 'ieder voor zich' is niet een noodzakelijke voorwaarde voor het bereiken van maximale welvaart en dus niet een element van de best denkbare maatschappelijke orde; integendeel. Ofschoon het gepropageerd is door ultraliberale politici, kan dit idee niet worden gebaseerd op enige logisch consistente economische theorie.
De politieke opvattingen in de meeste westerse landen hebben deze realiteit aanvaard; thans wordt algemeen ingezien dat er een stelsel van belastingen en sociale verzekeringen nodig is

voor de herverdeling van het inkomen, dat in noodsituaties meer inmenging nodig is, in bepaalde gevallen zelfs een volledige regeling van alle onderdelen van het economisch leven, en dat labiele markten niet aan zich zelf kunnen worden overgelaten.

4.1.2 *Taken voor de overheid*

Welke lessen hebben wij geleerd omtrent de taken van de overheid? Ook hier wijken de feiten, die vaak de wetenschappelijke analyse vóór zijn, van het patroon af dat de voorstanders van laisser-faire zich dachten. Zo ontbraken de regeringen nooit geheel op het toneel, behalve in enkele boeken van ultraliberale enthousiasten. In de meer gematigde liberale leerboeken had de regering al enige taken toegewezen gekregen; nl. om orde en veiligheid te handhaven. In de negentiende eeuw werd het monopolie van de centrale bank langzamerhand als iets nuttigs erkend. De Amerikaanse praktijk vertoont in die periode reeds een aanzienlijke inmenging van de overheid bij de aanleg van spoorwegen. Onderwijs, zelfs verplicht, was eveneens een taak die in alle westerse landen door de overheid werd aanvaard. In de laatste vijftig jaar zien wij dat de produktie van elektriciteit, gas en water en de exploitatie van spoorwegen en van telecommunicatie (PTT) vrijwel geheel in de sfeer van de overheid zijn getrokken. Waar dat niet het geval is — voor een deel in de Verenigde Staten — worden de tarieven gecontroleerd door de regering en bestaat er leveringsplicht, ook indien deze niet winstgevend is. Met de afschaffing van tollen op de weg (alleen enkele autowegen zijn de moderne uitzonderingen) is het onderhoud en aanleggen van wegen noodzakelijkerwijs een overheidstaak geworden.

De openbare ondernemingen die ontstaan zijn, zijn niet zo inefficiënt als sommige leerboeken suggereren. Bovendien bestaat er neiging meer vrijheid aan de bedrijfsleiding te geven, hetgeen tot doeltreffendheid van de exploitatie bijdraagt.

Voor de financiering van de toegenomen overheidstaken worden belastingen van ongekende hoogte geheven. Wij vermeldden reeds de belastingen op winsten die gewoonlijk 40 à 50% bedragen. Het is verbazingwekkend (zie § 3.3.6) dat de westerse volkshuishoudingen zich nimmer zo snel hebben ontwikkeld als in het laatste decennium en dat blijkbaar de hoge belastingdruk geen groot bezwaar is gebleken.

Wetenschappelijke analyse helpt ons om een inzicht te verkrij-

gen in sommige dezer ontwikkelingen en om hen in een wat wijder perspectief te plaatsen. Een zorgvuldige kritische analyse van de veronderstellingen, door Pareto en zijn volgelingen gemaakt om aan te tonen dat het vrije ondernemerschap tot een maximum aan welvaart leidt, toont aan dat deze veronderstellingen niet toepasselijk zijn op alle produktieve activiteiten. Zoals wij zagen, waren hun twee voornaamste onderstellingen, dat de marginale kosten hoger zijn dan de gemiddelde en dat door het produktieproces geen externe effecten worden uitgeoefend. Er zijn heel wat activiteiten waarvoor het tegendeel waar is, dwz. waar de marginale kosten lager zijn dan de gemiddelde en waar externe effecten wel optreden. De laatste term vergt toelichting, omdat hij in verschillende betekenissen wordt gebruikt. In onze terminologie oefent een activiteit externe effecten uit wanneer zij de economische positie van mensen of ondernemingen die voor deze activiteit niet betalen, verbetert of verslechtert.

Een eenvoudig voorbeeld is de verbetering van een weg. Zij die de weg gebruiken, hebben minder slijtage aan hun voertuigen en sparen tijd en toch betalen zij niet direct voor deze twee voordelen. Onderwijs is een ander voorbeeld: niet alleen de man die zelf onderwijs ontvangt, heeft daarvan voordeel, doch ook zijn medewerkers in het produktieproces die er niets voor betalen.

De meeste van de activiteiten die in de laatste tijd aan de publieke sector zijn overgedragen, vertonen een of beide van de zojuist genoemde kenmerken. Als zij aan de particuliere sector zouden zijn overgelaten, is er alle kans dat zij in onvoldoende omvang zouden zijn uitgevoerd. Het is zeker dat de particuliere sector onvoldoende aansporing gehad zou hebben om hen uit te voeren onder een systeem van vrije concurrentie. Als de marginale kosten lager zijn dan de gemiddelde, leidt vrije concurrentie tot prijzen die verliesgevend zijn. Als er externe effecten verbonden zijn aan een activiteit, zou de particuliere exploitant de voordelen die er voor de maatschappij aan verbonden zijn, niet ten volle in zijn ontvangsten weerspiegeld zien en onvoldoende produceren van het gezichtspunt van de gemeenschap uit. Een manier om uit deze moeilijkheden te komen is de uitvoering door de publieke sector.

Op het eerste gezicht lijkt het alsof er ook andere oplossingen zijn, in het bijzonder wanneer de marginale kosten lager zijn dan de gemiddelde. Zo zouden particuliere firma's met succes —

gemeten naar het gemeenschapsbelang — elektriciteit kunnen produceren, zoals het voorbeeld van de Verenigde Staten aantoont. Zij kunnen zich zelf beschermen tegen permanente verliezen en toch een redelijke prijs voor de laatste te leveren eenheid vragen aan de verbruiker, indien zij het vastrechtstelsel toepassen. Zoals men weet betaalt bij dit stelsel de verbruiker een vast bedrag plus een bedrag dat evenredig is met de verbruikte hoeveelheid. Dit verzoent de twee voorwaarden met elkaar: niet meer dan de marginale kosten te vragen voor de laatste eenheid en toch geen blijvende verliezen te maken. Het blijft niettemin te bezien, of uiteindelijk toch niet beter alle soortgelijke produktie door de publieke sector kan worden verzorgd. In principe zouden alle produkten van deze groep onder een vastrechtstelsel moeten worden gebracht, hetgeen betekent dat de verbruiker voor elk produkt een vast recht zou moeten betalen. Als zij alle in de publieke sector zouden worden geproduceerd, zouden de vaste rechten alle tegelijk kunnen worden geadministreerd met de directe belastingen te zamen, hetgeen veel eenvoudiger is.

Op de grondslag van deze analyse zou men kunnen vragen welke andere activiteiten in de publieke sector zouden moeten worden gebracht. Een belangwekkend voorbeeld is de beslissing over het totale spaarvolume van het land. Er zijn goede gronden om te betogen dat sparen een nieuw voorbeeld is van een activiteit met externe effecten. Besparingen dragen niet alleen bij tot de welvaart van de spaarder, doch ook tot die van anderen. In het algemeen is de welvaart van de arbeidende bevolking gebaat bij meer besparingen, terwijl de bezitters van vroegere besparingen er nadeel van zullen ondervinden. Beide zijn externe effecten, die een beslissing door de gehele gemeenschap rechtvaardigen in plaats van door de individuele spaarders. Na de oorlog, toen de particuliere besparingen onvoldoende waren om de wederopbouw te financieren, hebben sommige regeringen dit denkbeeld reeds toegepast.

De wetenschappelijke analyse heeft ook bijgedragen tot een beter begrip voor de doorwerking van een belastingstelsel. Het onderwerp is te uitgebreid om het hier voldoende aandacht te geven. In veel micro-economische kwesties heeft men de belastingpolitiek gebruikt om bepaalde doelen te bereiken. Een belangrijke vraag van meer algemene aard is of de inkomensherverdeling die wij thans door de inkomstenbelasting hebben, de beste is. Een inkomstenbelasting vervalst de marginale be-

slissingen der producenten omdat zij het voordeel dat te verwachten is van een uitbreiding der produktie systematisch vermindert. Zij zet dus een rem op produktie-uitbreiding — bijv. die door overwerk. Een vermogensbelasting doet dat in veel mindere mate. Het argument dat een vermogensbelasting de particuliere besparingen zal drukken, is juist; doch dat doet er niet toe als wij aanvaarden dat het laatste woord over de totale besparingen door de gemeenschap moet worden gesproken. De politieke opvattingen over de gemeenschapstaak lopen meer uiteen dan die over de onderwerpen die in de voorafgaande paragraaf behandeld werden. De wenselijkheid van een grotere publieke sector dan in het begin van de twintigste eeuw bestond, wordt algemeen erkend. De denkbeelden over de grenzen tussen openbare en particuliere activiteit lopen zeer uiteen en worden meer beïnvloed door politieke ideologieën dan door de soort redeneringen die in deze paragraaf zijn gebruikt. Men moet hopen dat het wetenschappelijk denken zich zal verbreiden en ertoe zal bijdragen de ideologische kloof te versmallen.

Inkomstenbelastingen zijn door een zeer groot deel van de westerse gemeenschappen aanvaard; vooral door hen die niet de hoogste belastingen betalen. Het denkbeeld dat vermogensbelastingen beter zijn dan inkomstenbelastingen heeft tot dusverre minder verdedigers gehad dan men zou verwachten; doch dat kan veranderen. De socialistische partijen zijn er tot dusverre niet in geslaagd om dit gezichtspunt aanvaard te krijgen door andere groepen.

4.1.3 *Conjunctuurbeheersing*

Wellicht het duidelijkste voorbeeld van een verandering in het westerse denken over economische politiek is de houding tenopzichte van de conjunctuur. De feiten zijn dat de invloed van de openbare financiën op de algemene vraag naar goederen en diensten aanzienlijk is toegenomen gedurende de laatste halve eeuw en dat na de Tweede Wereldoorlog er geen depressie van betekenis is geweest. In dezelfde tijdruimte na de Eerste Wereldoorlog waren er reeds twee grote depressies geweest. Wat voor het ogenblik onzeker blijft, is het aandeel dat een bewuste conjunctuurbeheersing door belasting- en uitgavenpolitiek in dit resultaat heeft gehad. Het kan zijn dat een deel der doorgevoerde veranderingen op andere gronden is geschied.

De wetenschappelijke analyse heeft stellig enorme vooruitgang

geboekt sedert de Grote Depressie. Wij stelden reeds vast (§ 2.2.5 en § 3.3.4) dat veel van de mystiek rond de cyclus werd verbroken, althans in de hoofden der economisten. Dit betekent niet dat de economisten van vandaag geen mogelijkheden zien voor een nieuwe inzinking in de particuliere uitgaven. Zonder twijfel kan een dergelijke daling optreden. Wij weten reeds dat sommige industrietakken stagneren; de scheepsbouw is een duidelijk voorbeeld. In de Verenigde Staten kan de auto-industrie een ander voorbeeld vormen. Te lang reeds is de verkoop in deze tak gehandhaafd door middel van enigszins kunstmatige psychologische stimulaties. Behalve deze eventuele dalingen in de investeringen van afzonderlijke takken kan men zich een algemene daling denken als gevolg van de lage gemiddelde leeftijd van de thans in gebruik zijnde kapitaalgoederen.

Het gaat er echter niet om dat zulke dalingen kunnen optreden. Waar het om gaat is wat het antwoord op een dergelijke daling zal zijn. Wij weten nu dat het juist en gezond zou zijn om andere componenten van de vraag te doen toenemen, of verbruik of investeringen in nieuwe sectoren, en dat het er van een conjunctureel gezichtspunt niet al te veel toe doet of wij de particuliere vraag doen stijgen door belastingverlaging dan wel de publieke vraag door verhoogde overheidsuitgaven. Deze laatste zouden ook kunnen worden aangewend voor een versnelde ontwikkeling van de ontwikkelingslanden.

De openbare mening heeft de conjunctuurpolitiek min of meer aanvaard; evenzo de politieke partijen. Daar echter in de hoofden van sommige zakenlieden nog de oude ideeën rondspoken, zullen deze op kritische ogenblikken goede voorlichting behoeven, om hun hoofden koel te houden. Veel kan worden geleerd, op dergelijke ogenblikken, van een kundige uiteenzetting bij de nationale rekeningen, zoals die nu geregeld worden opgesteld door planbureaus.

4.1.4 *Sociale vernieuwing?*

Terwijl de zuiver economische componenten van onze gemengde maatschappij nu vrij goed zijn ingericht en nogal bevredigend werken, is het minder duidelijk hoever wij erin geslaagd zijn om de sociale en menselijke kwesties op te lossen die eens als het sociale vraagstuk werden aangeduid. Terwijl ongetwijfeld ettelijke van de ergste uitwassen van de negentiende-eeuwse maatschappij zijn weggenomen, althans in de Verenigde Staten en

Noord-Europa, kunnen wij niet stellen dat wij verder dan misschien halverwege zijn met de oplossing. In Zuid-Europa zijn wij bovendien nog bijna een halve eeuw achter.
De algemene stijging van de produktie en het inkomen in Noord-Europa heeft honger, lompen en al heel wat van de krotten doen verdwijnen. De inkomensherverdeling beschermt nu de zieken, de bejaarden en de werklozen tegen de ergste uitersten die vroeger bestonden. Het menselijk geluk, voor zover het van materiële goederen afhangt, is verhoogd door de vele nieuwe goederen die nu binnen het bereik van bijna iedereen zijn: behoorlijke kleding — voor zover gewenst — en radio, televisie, recreatie en reizen en beter onderwijs. Doch wij weten thans ook heel goed dat het menselijk geluk ook afhangt van het zich vergelijken met anderen en de rijkste tien procent van de bevolking kan zich nog altijd een aantal dingen permitteren, waarvan de armste helft — in inkomen gemeten — alleen maar kan dromen. Geluk hangt bovendien af van zulke niet-stoffelijke zaken als de voldoening die men van zijn werk heeft en het respect en de waardering die men in zijn omgeving geniet. Op dit gebied blijft veel te doen. Bij onze vooruitgang hebben wij nieuwe moeilijkheden ontdekt. Om te beginnen zijn de sociale hervormingen bepaald nog niet beëindigd. In verschillende opzichten is er nog uitbuiting, niettegenstaande alle veranderingen. Er zijn nog altijd bevoorrechte klassen, ofschoon zij niet half zo bevoorrecht meer zijn als tevoren. Doch de oplossingen zijn minder eenvoudig dan wij eens dachten. Het is moeilijker om de goede vormen van medezeggenschap te vinden dan wij hoopten. Het is minder gemakkelijk dan wij dachten om opleiding en onderwijs aan iedereen te brengen.
De wetenschappelijke analyse heeft, te zamen met de feiten, ons enige van de oorzaken doen zien; tot op zekere hoogte zijn zij niet nieuw. Wij bereiken soms de grens van wat de mens aankan. Ook wanneer medezeggenschap wordt ingevoerd in bepaalde bedrijfstakken, hebben wij moeite om de arbeiders te vinden die bereid zijn de verantwoordelijkheid te dragen of in staat zijn de voor hen gestelde problemen op te lossen. Ook wanneer onderwijs beschikbaar wordt gesteld, zien wij dat het kunnen van vele leerlingen achterblijft bij de eisen. Bovendien blijft er, op de achtergrond, de oude waarheid dat geluk eveneens afhangt van de levensbeschouwing van ieder persoonlijk. Al deze meer subtiele elementen van het geluk in gedachten houdend, moeten wij ons niettemin afvragen hoe de samenle-

ving zó kan worden hervormd dat een maximum van menselijke bevrediging wordt bereikt. Een deel van het antwoord kan nog steeds worden gevonden in de richting die gewezen is door hervormers en socialistische politici. Er is nog altijd reden om de toegang tot het onderwijs voor meer personen te vergemakkelijken; financiële hulp is niet voldoende in een aantal gevallen. Er is reden om te streven naar meer medezeggenschap. Doch een deel van het antwoord moet langs nieuwe wegen gezocht worden en is nog niet gevonden. Andere vormen van opleiding en andere soorten medezeggenschap zijn nodig. Ten slotte is nog een ander deel van het antwoord, dat er ook onoplosbare vraagstukken zijn; of dat zelfs in de best mogelijke toestand een aantal mensen onbevredigd zal zijn.
Het politieke denken in het Westen heeft heel wat van de sociale vernieuwingen die de laatste vijftig jaar zijn ingevoerd, als redelijk en noodzakelijk aanvaard. Deze worden nu verdedigd door niet-socialistische partijen, zoals de Europese liberalen en christen-democraten; dit is een der wijzen waarop het socialisme in onze samenleving doordringt. De meningen over wat er verder gedaan moet worden, lopen aanzienlijk uiteen. Hier hebben wij de grenzen van het menselijk denken en experimenteren bereikt. Op zich zelf staande voorbeelden van uitzonderlijk gehalte wisselen af met enghartige houdingen, aan beide kanten van de politieke scheidslijn. De wereld verkeert in afwachting van een nieuwe visie.

4.1.5 *De moeilijkheden bij internationale samenwerking*
De laatste praktische kwestie van economische en sociale politiek binnen de westerse wereld die wij zullen bespreken, is die van de moeilijkheden ondervonden bij internationale samenwerking. De feiten zijn duidelijk genoeg geweest in de laatste vijftig jaar. Gebrek aan internationale samenwerking is het meest dramatische element in die periode geweest; in betekenis overtrof het de economische moeilijkheden verre. Wij moeten niet vergeten dat de twee verschrikkelijke wereldoorlogen westerse oorlogen waren. Daartussenin hadden wij de Grote Depressie, met eveneens een vertoon van kortzichtig nationalisme. Het zou te somber zijn om niet te erkennen dat in dit opzicht het Westen een les heeft geleerd, zelfs wanneer het voornaamste vraagstuk van vandaag opnieuw een conflict is tussen westerlingen, op een wat andere wijze gedefinieerd, nl. Europeanen: die van West en Oost. De eeuwenoude vijand-

schap tussen Fransen en Duitsers schijnt werkelijk overwonnen te zijn. De pogingen tot Europese integratie boeken werkelijk vooruitgang.

Deze negatieve en positieve feiten zijn opnieuw door het wetenschappelijk denken geabsorbeerd. Er is een nieuwe wetenschap in de maak, de polemologie van het internationale conflict, waarvan wij moeten hopen dat zij eens zal bijdragen tot de organisatie van een betere wereld. De economische wetenschap heeft hier ook een bijdrage te leveren: in plaats van 'politieke voorkeuren' alleen maar als een gegeven te beschouwen, moet zij de nationalisten kunnen aantonen welke economische nadelen zij hun land berokkenen. Een der nieuwere vormen waarin dit kan worden aangetoond, is met behulp van het begrip externe effecten, dat wij reeds besproken hebben; in het bijzonder de externe effecten van bepaalde middelen van economische politiek. Door middel van dit begrip kan men duidelijk maken dat beslissingen van autoriteiten met slechts nationale verantwoordelijkheid vertekend zullen zijn zodra er belangrijke externe effecten aan verbonden zijn. Als gevolg van de verlaging van transport- en communicatiekosten neemt de interdependentie van de nationale volkshuishoudingen voortdurend toe en daarmede de externe effecten van de nationale middelen van economische politiek.

Het politieke denken over internationale samenwerking binnen de westerse wereld verandert snel in gunstige zin. Dit geldt in het bijzonder voor het denken in de landen van de Europese Economische Gemeenschap. Het is opmerkelijk dat dit niet geldt voor enkele politieke meningen in de Noordeuropese landen, Groot-Brittannië inbegrepen, waar de links-socialisten zich ertegen verzetten dat hun landen lid worden van de EEG. Deze mening is gebaseerd op de onderstelling dat de EEG een poging vormt om het laisser-faire te versterken, hetgeen een oververeenvoudiging is. Het is ook niet helemaal duidelijk of deze mening is gebaseerd op een poging om de belangen van Europa als geheel te zien dan wel om andere belangen te dienen, omdat de discussie meer een kwalitatief dan een kwantitatief karakter heeft.

4.2 HET OOSTEN: DOGMA'S ZIJN STRUIKELBLOKKEN

4.2.1 *De bijdrage van de produktiefactoren*

In ons pogen om de lessen die getrokken kunnen worden uit

de laatste vijftig jaar economische geschiedenis samen te vatten, gaan wij nu de ervaringen van de communistische landen bespreken. Het is onze bedoeling meer in het bijzonder de veranderingen in de politiek en de organisatie te bespreken die de communistische leiders hebben aangebracht, vooral voor zover deze afwijken van beginselen die aanvankelijk als belangrijk en kenmerkend voor hun sociale orde werden beschouwd. Zulke afwijkingen bewijzen, evenals in het Westen, dat de ervaring hun iets geleerd heeft over de werking van hun stelsel. Wij geloven dat er een aantal van dergelijke veranderingen zijn en dat spreekt eigenlijk vanzelf. Wij hebben getracht hen te groeperen en de eerste groep heeft betrekking op de rol die de verschillende produktiefactoren in het produktieproces spelen. Bij het behandelen van onze voorbeelden zullen wij de feiten en de meningen afzonderlijk bespreken. Wij zullen geen onderscheid maken tussen wetenschappelijke en politieke meningen, zoals wij deden bij het bespreken van de westerse ervaring, omdat deze twee in de landen van het Oosten meer geïntegreerd zijn, althans voor zover zij worden gepubliceerd.

In de eerste tijd van het regime werd de rol van de produktiefactor bedrijfsleiding onderschat. Bedrijfsleiders werden beschouwd als de 'lakeien' van de kapitalisten en min of meer overbodig in een socialistische maatschappij, waar de arbeiders of hun vertegenwoordigers zelf wel de organisatie van de produktie-eenheden konden verzorgen. Snel genoeg werd het duidelijk dat men gespecialiseerde bedrijfsleiders evenzeer nodig heeft als geschoolde arbeiders. Deze behoefte werd de basis voor zeer belangrijke veranderingen in de loon- en salarisstructuur, zoals besproken in § 2.1.3. Aangezien de oorspronkelijke sympathie van alle socialisten en communisten grotere gelijkheid was — en naar de mening van de schrijver terecht nog steeds is — kunnen wij slechts concluderen dat men een uiterst belangrijke les had geleerd, nl. dat inkomensverschillen een economische functie hebben zolang er schaarste aan goederen heerst en zolang gekwalificeerde en geschoolde arbeid schaars zijn in vergelijking tot ongeschoolde arbeid. De les die wij hieraan kunnen toevoegen is dat de enige manier om grotere gelijkheid van inkomens te verkrijgen bestaat in het vormen van meer gekwalificeerde en geschoolde mensen.

De rol van de produktiefactor kapitaal is ook verkeerd begrepen. Wegens hun tegenzin in arbeidsloos inkomen of rente op kapitaal in de kapitalistische maatschappij hebben de commu-

nistische leiders het gehele begrip rente in de ban gedaan, ook bij hun kosten- en prijsberekeningen. Dit heeft geleid tot relatief zeer lage prijzen voor een aantal kapitaalintensieve goederen, zoals woninghuren en de prijzen van elektriciteit. Zolang deze goederen in zeer beperkte hoeveelheden beschikbaar en dus gerantsoeneerd waren, kwamen daaruit geen ongewenste effecten te voorschijn, doch toen de ontwikkelingstempi van verschillende bedrijfstakken moesten worden gekozen en de beste produktiemethoden gevonden moesten worden, konden verkeerde beslissingen het gevolg zijn geweest. Recente discussies — die teruggaan tot belangrijke wiskundige onderzoekingen die reeds in 1939 door Kantorowitsj werden verricht — hebben veel meer systeem en klaarheid in deze beslissingen gebracht. De Russische benadering komt nu steeds dichter bij de westerse wetenschappelijke benadering, waar een onderscheid wordt gemaakt tussen rente als kostenfactor en rente als particulier inkomen. Tegen het laatste zijn, behoeft niet in te houden dat men het eerste verwerpt. De toewijzing van kapitaalgoederen en halffabrikaten in produktieprocessen en de keuze der techniek kunnen veel beter geschieden wanneer de rente als een kostenfactor aanvaard wordt, die de schaarste aan kapitaal weerspiegelt.
De zojuist geconstateerde feiten zijn vergezeld gegaan van veranderingen in de planmethoden. Dit deel van de communistische wetenschap heeft zich aan de ervaringen van de daaruit getrokken lessen aangepast. De economische wetenschap in de Sowjet-Unie is niet zo nauw geïntegreerd met de planmethoden als westerse wetenschapsbeoefenaren gewend zijn, omdat de economische wetenschap meer kwalitatief, sociologisch en ideologisch georiënteerd is. Het kan wel enige tijd nemen voordat de economische wetenschap in de Sowjet-Unie de praktijk der planning en de zojuist besproken lessen zal weerspiegelen.

4.2.2 *Het gebruik van geld en prijzen*

Een verdere interessante ontwikkeling in de Russische planopstelling en economische organisatie trad op in de houding tegenover geld en monetaire begrippen. De communisten hadden een begrijpelijke tegenzin in geld, dat zij, zoals zovele critici van het kapitalisme, als een symbool zagen van de ongerechtvaardigde macht van de ene mens over de andere en als een instrument voor de vorming van arbeidsloos inkomen. Zoals bij veel andere plannenopstellers was hun beschouwingswijze ten

dele door ingenieurs en ten dele door militairen beïnvloed en hun eerste plannen waren in fysieke termen geformuleerd, met aanduiding van de hoeveelheden van verschillende goederen en van arbeid in plaats van hun geldswaarde. Ook hier had een wat subtielere beschouwing van de materie kunnen resulteren in een onderscheid tussen bepaalde zeer nuttige en andere schadelijke functies van het geld. Doch revolutionairen zijn niet subtiel en in het begin werd het kind met het badwater weggegooid. Later ontdekten zij opnieuw de nuttige functies van het geld, zoals die van gemeenschappelijke noemer voor de vergelijking van goederen van verschillende kwaliteit en voor het samenvatten van de werking van een volkshuishouding in sociale rekeningen. Een tijd lang gaven zij er echter de voorkeur aan de doeleinden der ontwikkeling uit te drukken in de hoeveelheden staal, steenkool, petroleum, cement, suiker, tarwe en textiel die moesten worden geproduceerd, boven de uitdrukking in nationaal inkomen of produkt. Het nam ook geruime tijd voordat corresponderende cijfers in hoeveelheden en geld in de planopstelling werden gebruikt. Een der ervaringen die hielpen om het geld een rol te verschaffen, was de neiging van fabrieksdirecteuren om liever de eenvoudige typen van bepaalde produkten te vervaardigen dan de meer ingewikkelde typen, omdat hun produktie-aandelen in tonnen waren uitgedrukt. Zodra de quota in geld worden uitgedrukt en fijnere kwaliteiten een hogere prijs ontvangen, wordt een tegenkracht geschapen die deze houding kan corrigeren.

Het gebruik van geld leidde natuurlijk tot het vraagstuk van de juiste prijzen, dat wij reeds bespraken. Hier moge iets worden toegevoegd over de prijzen van afgewerkte produkten, in tegenstelling tot die van de produktiefactoren, die reeds besproken zijn. Men gebruikt de kleinhandelsprijzen nu om de consumptie binnen de grenzen van de beschikbare produktie te houden. Doch deze prijzen worden zelden ten volle voor dit doel gebruikt; het in de rij staan is nog steeds een bekende bezigheid in Oosteuropese winkels. Niet zo lang geleden werd een interessante prijsverandering ingevoerd om de produktie te stimuleren, nl. een verhoging van de prijzen van vlees en boter met ongeveer 25%. Er bestaat op dit punt een belangwekkend verschil tussen Joegoslavië en de andere landen van het Oosten. In Joegoslavië zijn, zoals wij reeds zeiden, de prijzen vrij, zoals bij vrije concurrentie. Het is opmerkelijk dat er zo veel tegenstand tegen deze gang van zaken is in de Sowjet-

Unie. Vele socialistische auteurs in het Westen beschouwen de beslissing over de eigendom der kapitaalgoederen en die over de vrijheid van prijsvorming als volslagen onafhankelijk van elkaar.
Opnieuw kan worden gesteld dat de ervaringen op het gebied van geld en prijzen door de planopstellers en de administratie in de Sowjet-Unie zijn geabsorbeerd, doch veel minder door de officiële economische wetenschap.

4.2.3 *Een optimale graad van centralisatie*
Een zeer interessante ontwikkeling heeft plaatsgehad in de graad van centralisatie in het nemen van economische beslissingen. In beginsel zijn de communisten natuurlijk voor het nemen van gecentraliseerde beslissingen. Dit plaatst zulk een geweldige last op de schouders van de administratie, dat zij er van tijd tot tijd onder begraven is. Op verschillende gebieden van besluitvorming zijn tastenderwijs aanpassingen tot stand gebracht. Wij hebben al enkele voorbeelden genoemd, zoals de NEP (§ 2.1.1), de voortdurende strijd met de landbouw (§ 2.1.4) en de instelling der sownarchozy (2.1.1). De les die wij kunnen trekken, is dat wanneer in de Sowjet-Unie iets gedecentraliseerd wordt, het zeker terecht zal zijn! Andere communistische landen zijn heel wat verder gegaan. Zoals wij reeds hebben opgemerkt (§ 2.1.5) heeft Joegoslavië zijn kleinhandel en landbouw vrijwel even sterk gedecentraliseerd als het Westen. Het spreekt vanzelf dat de graad van decentralisatie in de plannen en de produktie in de Sowjet-Unie verschillend zijn voor verschillende soorten goederen. In dit opzicht zijn daar nieuwe problemen bekeken. Het zal ook voor het Westen nuttig zijn deze te bestuderen. Het ingewikkelde experimenteren met centrale, tussengelegen en lokale beslissingen heeft misschien een evenwicht bereikt dat waard is te worden bestudeerd vanuit verschillende gezichtspunten van economische planning, ook door anderen. Het is de auteur niet bekend of door de Sowjetplanners algemene beginselen zijn uitgewerkt, zoals bijv. de verhouding tussen transport- en produktiekosten en de mogelijkheid om bepaalde industrieën naar andere streken te verplaatsen, die enkele der gronden zouden kunnen zijn waarop de structuur der beslissingen berusten.

4.2.4 *Een neiging tot minder dogmatische gezichtspunten*
Wanneer men poogt een algemene indruk te verkrijgen van de

lessen die in de communistische landen uit de ervaringen zijn getrokken, kan men zich niet aan de indruk onttrekken dat deze landen en hun leidende deskundigen in snel tempo bezig zijn economie te leren — in de westerse zin van het woord —, evenzeer als wij in het Westen veel leren. De propagandisten van het Oosten houden ervan te spreken van de onveranderlijke beginselen van Marx en Lenin, maar dat is slechts propaganda. Chroesjtsjow heeft in Boekarest een uiterst belangrijke stelling uitgesproken, nl. dat zelfs Marx en Lenin bepaalde nieuwe krachten (kernwapens), die voor de hedendaagse wereld essentieel zijn, niet konden voorzien, en dat wij in zulke omstandigheden zelf moeten denken. Dit is de enig mogelijke gedragslijn voor mensen met verantwoordelijkheidsgevoel en deze houding is veel vaker aangenomen in de Sowjet-Unie dan onze eigen of hun propaganda ons zou doen geloven. Daardoor worden mogelijkheden voor een werkelijke gedachtenwisseling geopend en misschien zelfs voor de oplossing van enkele vitale kwesties. Op het bescheidener gebied van de economie en de planning is het reeds overduidelijk dat het communistische denken in beweging is. De algemene waarheid achter deze ontwikkeling naar minder dogmatisch denken is dat dit laatste het meeste kwaad berokkent aan degene die zelf dogmatisch is. Om te weigeren de volkshuishouding op de optimale manier te laten werken is dom. Bepaalde waarheden omtrent het economisch mechanisme niet te aanvaarden omdat zij niet passen in een vooropgesteld ideeëncomplex, is evenzeer dom.

4.3 HET ZUIDEN: MOET MEN DE MEDICI DANKBAAR ZIJN?

4.3.1 *De diepere oorzaken der armoede*

Laten wij ons nu tot de ontwikkelingslanden wenden en trachten de voornaamste lessen die hun ervaring ons kan leren, te ontdekken. Wij hebben gezien dat hun geschiedenis een droevige is, die slechts in de laatste tijd de aandacht heeft gekregen die zij verdient. Wij zullen pogen zowel de resultaten van het nieuwere denken over, als enige belangrijke feiten van hun ontwikkeling samen te vatten.

Het verschijnsel van de armoede in het Zuiden is niet nieuw. Integendeel, in het licht der geschiedenis is het veel meer normaal dan de snelle overwinning van de armoede die wij in het Westen en Oosten hebben waargenomen. Het gevaar dat wij

onder ogen te zien hebben, is dat het verschil in gemiddelde welvaart of reëel inkomen per hoofd over de wereld als geheel zo snel toeneemt, zelfs in de laatste tien jaar.
Vele waarnemers hebben zich de vraag gesteld wat de redenen voor het voortbestaan der armoede in het Zuiden zijn: misschien is deze armoede niet te genezen, zo wordt gesuggereerd. Verschillende 'theorieën', als dat woord kan worden gebruikt, zijn opgesteld. Bijna alle ontwikkelingslanden zijn tropische landen: is het het klimaat? Een heet klimaat is zeker niet bevorderlijk voor hard werken en het maakt een primitief leven in verschillende opzichten te dragen. Een andere 'theorie' is dat de onderontwikkelde gebieden van de aarde die zijn waar de mens zich het langst geleden vestigde en dat de meer energieken onder hun bevolkingen degenen zijn die naar andere streken verhuisd zijn, de minder energieke selectie achterlatend. Een derde 'theorie' is die die het kolonialisme als de bron van de armoede ziet. Hoewel deze drie 'theorieën' alle enkele elementen van waarheid bevatten, moet men toch betwijfelen of zij het belangrijkste deel van de verklaring leveren. Zo waren bijv. in oude tijden de hoogst ontwikkelde beschavingen in de hete landen te vinden, terwijl primitieve stammen, zoals de Germaanse, in de gematigde zone leefden. Ook zijn bijv. vroegere koloniën niet armer dan landen in dezelfde streek die onafhankelijk zijn gebleven.
Bovendien is het vraagstuk ingewikkelder. Misschien de beste benadering tot het ontwikkelingsprobleem is die die de meeste auteurs nu volgen. Om te beginnen keren zij terecht het probleem om en vragen naar de oorzaken van ontwikkeling in plaats van naar die van onderontwikkeling. Vervolgens trachten zij de gedragswijzen op te sommen die nodig zijn om een ontwikkelde maatschappij te doen functioneren, die duurzame produktiemiddelen in grote ondernemingen en in een geordende omgeving gebruikt. Deze gedragswijzen behoeven niet kenmerkend te zijn voor alle leden van een dergelijke maatschappij, maar voor haar leidende figuren. Mensen die in een dergelijke samenleving een rolen spelen, moeten:
1. belangstelling hebben voor stoffelijk welzijn;
2. en eveneens voor de toekomst;
3. bereid zijn risico's te nemen;
4. belangstelling hebben voor techniek;
5. volharding tonen;
6. in staat zijn hard te werken en

7. met anderen samen te werken;
8. openstaan voor nieuwe denkbeelden en
9. in staat zijn om logische analyses van ingewikkelde verschijnselen te verrichten.

De verschillende auteurs geven enigszins verschillende lijsten van de noodzakelijke eigenschappen, doch in essentie trachten zij allen de verschillende soorten beslissingen te analyseren die moeten worden genomen door de personen die een rol spelen in een modern produktieproces. Om wetenschappelijk zinvol en praktisch bruikbaar te zijn, moet de lijst slechts van elkaar onafhankelijke trekken opsommen. Wij hebben nog geen duidelijk inzicht verkregen in de eventuele interdependenties van de houdingen en neigingen in de lijst. Men moet hopen dat wetenschappelijke technieken zoals factoranalyse — bekend van de statistische psychologie — eens tot onze kennis op dit gebied zullen bijdragen.

Een verdere vraag die moet worden gesteld, is of de genoemde kwalificaties aangeboren zijn dan wel aangeleerd kunnen worden en of er belangrijke verschillen bestaan in hervormingen tussen rassen en volken. Dit gehele gebied is nog steeds in onderzoek en het is te vroeg om te pogen resultaten te formuleren. Doch op dit ogenblik zijn er geen duidelijke aanwijzingen dat de benodigde houdingen het monopolie zijn van de ontwikkelde landen. Integendeel, er bestaan verschillende voorbeelden uit de laatste twee decennia van zeer verschillende volken in ontwikkelingslanden, die het vermogen toonden om snel gedragswijzen van technische belangstelling en scholing over te nemen. Westerse waarnemers met een menselijke belangstelling voor de ontwikkeling van het Zuiden maken zich veelal zorgen over een gebrek aan burgerzin bij een deel der bevoorrechte klassen in het Zuiden. Dit blijkt uit belastingontduiking, het streven naar gemakkelijke en snelle winsten en een hardvochtige houding tegenover minder bevoorrechte medeburgers. Het kan zijn dat deze houdingen zullen verdwijnen wanneer een jongere generatie het roer overneemt en wanneer de economische omstandigheden veranderen. Hoe was dit toen de westerse landen hun ontwikkeling begonnen? De sociale deskundigen trachten dit vast te stellen. Vragen als deze illustreren de ingewikkeldheid van het onderwerp.

4.3.2 *De gevolgen van de hygiënische verbeteringen*

Na deze algemene analyse van het ontwikkelingsprobleem zul-

len wij nu de lessen bespreken die de feiten ons te leren hebben omtrent de ontwikkeling van het Zuiden. Eén feit is daarbij van doorslaggevende betekenis: dat van de versnelde bevolkingstoeneming. De lichte economische verbetering en de snelle verbetering van de hygiënische omstandigheden hebben te zamen een bevolkingsgroei teweeggebracht die de structuur van het ontwikkelingsvraagstuk aan het veranderen is. In Latijns-Amerika, met relatief wat gunstiger levensomstandigheden dan Azië en Afrika, is de groei nu omstreeks 3% per jaar. India, met zijn bevolking van 400 miljoen, schatte zijn bevolkingsgroei op minder dan 1½% in het Eerste Vijfjarenplan en heeft nu te maken met een groei van meer dan 2%.

Deze toenemingen zijn ontstellend. Met een kapitaalcoëfficiënt van 3 verlangt elke toeneming met 1% van het nationaal inkomen een voorafgaande investering van 3%. Teneinde het levenspeil van een bevolking die met 2½% per jaar groeit net te handhaven is een investeringsvolume van 7½% van het nationaal inkomen nodig. Dit is een cijfer dat praktisch alle besparingen van de meeste Aziatische en Afrikaanse landen opslokt. De optimistische ideeën omtrent een toeneming in besparingen die een bevolkingsgroei zal vergezellen, door sommige economisten verbreid, zijn op een misverstand gebaseerd.

Zeer terecht hebben sommige regeringen, vooral die van India, de noodzaak begrepen van het verbreiden van informatie over de mogelijkheden tot gezinsregeling. De moeilijkheden die men daarbij ontmoet, zijn zeer groot: velen van de zeer eenvoudige mensen waarom het gaat weten niets van fysiologie of economie en begrijpen zelfs de eenvoudigste regels die hun worden aanbevolen, verkeerd. In elk geval verdient deze voorlichting al ons begrip en onze sympathie.

Een cynische wijze om het probleem waarom het gaat, te stellen, is de economische constatering dat de kosten van medische verbeteringen veel hoger zijn dan men denkt. De betrekkelijk lage bedragen die nodig zijn om de mensen in leven te houden, moeten worden vermeerderd met de veel hogere die nodig zijn om dat leven menswaardig te doen zijn, d.i. het kapitaal dat nodig is voor elke persoon om zijn toekomstige verbruik te produceren. Dit kapitaal is, zoals wij juist opmerkten, ongeveer gelijk aan het inkomen van drie jaar, of, op een laag peil als dat van India, toch nog $ 210. Op deze wijze bezien zijn medische verbeteringen niet zo goedkoop. Kunnen wij daaruit concluderen dat zij dan maar niet moeten plaatsvinden? Dat kan

niet. Maar dan is de onvermijdelijke conclusie dat wij het Zuiden moeten helpen om genoeg kapitaal te verkrijgen om een menswaardig leven te geven aan hen wier levens worden gered.

4.3.3 *De resultaten van de ontwikkelingspolitiek*
Hebben wij al voldoende gegevens om de resultaten van een bewuste ontwikkelingspolitiek te beoordelen? Zoals wij al opmerkten in § 3.4.5 is het niet mogelijk om deze belangrijkste van alle denkbare lessen te trekken, om de eenvoudige reden dat de bewuste ontwikkelingspolitiek van landen buiten de Sowjet-Unie nog te kort geleden begonnen is om een goed gefundeerd oordeel te veroorloven. Een ontwikkelingsplan heeft in India nu wat meer dan 10 jaar bestaan en India was een der eerste landen die een dergelijk plan opstelden. Er moet meer tijd verlopen voordat wij de verschillende krachten die hier werken kunnen ontwarren. Toch is het begrijpelijk dat wij tenminste proberen om er een indruk van te krijgen. Misschien is het belangrijkste punt het feit dat wij reeds aanduidden, nl. dat de gemiddelde toeneming van het reële inkomen per hoofd der bevolking in India over de laatste tien jaar ongeveer $1^1/_2$% per jaar bedroeg. In het licht van onze tegenwoordige strevingen is dit geen indrukwekkend getal. Wij moeten er ons echter van bewust zijn dat de buitenlandse hulp die aan India verleend werd gedurende het Tweede Vijfjarenplan, aanzienlijk minder was dan men redelijkerwijze gehoopt had. Dit was vooral zo, omdat de grootste westerse landen weinig bereidheid tot helpen vertoonden. Onder het Derde Vijfjarenplan is deze bereidheid van de zijde van de Verenigde Staten aanmerkelijk groter geworden. Zelfs wanneer het cijfer van $1^1/_2$% niet indrukwekkend is, mogen wij herhalen dat het het cijfer van de normale groei in vele decennia van de grootste industrielanden was. Dit kan als een zekere aanmoediging gezien worden.
Wellicht is het op zijn plaats om de lezer eveneens te herinneren aan de merkwaardige groei van de Japanse volkshuishouding in de laatste tien jaar. Weliswaar beschouwt niemand Japan als een onderontwikkeld land meer. Doch in het begin van onze periode, in 1912, was Japan nog geen deel van de 'ontwikkelde' wereld. Geruime tijd werd beweerd dat Japan wel de westerse techniek kon kopiëren, maar men twijfelde eraan of het oorspronkelijke bijdragen kon leveren; althans een aantal westerse 'experts' dacht er zo over. Thans heeft Japan de hoogste produktiestijging van de wereld te zien gegeven.

Zijn industrieën zijn ook steeds verder gevarieerd en omvatten nu een hele reeks van nieuwe goederen waarmee het land kan concurreren. Onder meer is, zoals reeds werd opgemerkt, Japan nu de grootste scheepsbouwer van de wereld. Misschien mogen wij dit ook als een bemoedigend voorteken voor verdere Aziatische ontwikkeling beschouwen.

5 | Waar gaan wij heen?

5.1 WELVAART VOOR DE TROPEN?

5.1.1 *Meer contacten*

Nu wij de tegenwoordige toestand en de jongste ontwikkeling van de volkshuishoudingen der aarde vóór ons zien en ons bewust zijn van de lessen die uit het verleden te trekken zijn over hun functionering, kunnen wij de voornaamste vraag van dit deel stellen: waar gaan wij heen? Wat zal de toekomstige economische en sociale ontwikkeling zijn, als wij ons beleid niet in belangrijke mate wijzigen?

Ditmaal zullen wij onze ontdekkingsreis in het Zuiden aanvangen. Wij doen dat omdat zonder twijfel de meest dringende problemen op ons gebied die van het Zuiden zijn. Zal hun worsteling succes hebben?

Sedert de Tweede Wereldoorlog hebben wij er ons geleidelijk aan gewend deze vragen met een ander oog te bezien. Wij erkennen nu het recht van deze landen om hun economische toestand op de manier te verbeteren die voor hen zelf het beste is. Wij beschouwen hen niet meer als landen die van nature hun produktie op grondstoffen moeten concentreren en die niet zo veel belangstelling hebben voor welvaart. De aard der contacten tussen de landen is veranderd en men heeft zich meer ingespannen om internationaal samen te werken voor het doel der ontwikkeling. De toegenomen contacten tussen de volken van de aarde hebben de volken van het Zuiden meer bewust gemaakt van het welvaartspeil van andere streken der wereld. De toegenomen contacten hebben ook twijfel in de geesten dier volken gebracht omtrent de noodzaak om arm te blijven. Het oude sociale probleem herhaalt zich op wereldniveau. Zij die eens koloniën waren, zijn nu voor het grootste deel onafhankelijk en hebben hun eigen programma's geformuleerd: programma's van economische ontwikkeling.

5.1.2 *Ontwikkelingsplannen als paddestoelen*

De verandering kan niet beter worden toegelicht dan door wat de schrijver ervoer op de Conferentie van Aziatische Planners, georganiseerd in september 1961 door de Economische Com-

missie voor Azië en het Verre Oosten (ECAFE) van de Verenigde Naties. Zonder enige uitzondering verklaarden alle daar vertegenwoordigde regeringen dat zij ontwikkelingsplannen hadden en dat industrialisatie een van de voornaamste doeleinden van hun ontwikkelingspolitiek was. Wij vermeldden India reeds, dat in het Derde Vijfjarenplan verkeert. Doch ook Pakistan, Ceylon en Indonesië, en in feite alle Aziatische landen, hebben hun plannen. Zij zijn als paddestoelen uit de grond gekomen. In Iran en verschillende Arabische landen heeft de petroleumproduktie een snelle ontwikkeling gebracht die het voor de regeringen nodig maakte om de voorwaarden van evenwichtige groei te bestuderen.

Ook Latijns-Amerika is zeer actief geweest onder de bezielende leiding van de Economische Commissie voor Latijns-Amerika. Zeer zorgvuldige studies zijn gemaakt van de mogelijke industriële ontwikkeling van Mexico, Brazilië, Perú, Venezuela en andere landen. Bovendien zijn sommige vraagstukken van de ontwikkeling van de zware industrie voor het continent als geheel bestudeerd. Daarenboven is, zoals wij vermeldden, de mogelijkheid van integratie van de individuele landen van het werelddeel bestudeerd, zowel voor Latijns-Amerika als geheel als voor Centraal-Amerika. In de laatste jaren is het Afrikaanse continent gevolgd. Noord-Afrika heeft reeds het voorbeeld gegeven: de Verenigde Arabische Republiek begon direct na de revolutie met plannen en Marokko en Tunesië volgden in dezelfde periode. Nu de koloniale banden zijn verbroken of in andere omgezet, verrijzen ook in Afrika de plannen als paddestoelen uit de grond.

De ontwikkelingsplannen die nu worden uitgevoerd of voorbereid, vertonen één aanzienlijke verbetering vergeleken bij de programma's die eerder werden opgesteld door de Internationale Bank voor Herstel en Ontwikkeling: zij trachten 'volledig' te zijn, d.i. in beginsel de gehele volkshuishouding te dekken. Meer in het bijzonder betekent dit dat zij trachten te bepalen welke omvang der investeringen nodig is om de levensstandaard te doen stijgen. Inderdaad voldeden enkele der oudere programma's niet aan deze eis en zouden hebben kunnen resulteren in een daling van het inkomen per hoofd.

Doch niettemin blijven de thans beschikbare plannen nog maar plannen. Wat natuurlijk het belangrijkste is, is hun uitvoering. Deze vergt zowel investeringen in materiële activa als in mensen, zoals tevoren besproken (§ 2.3.2) en beide zijn moeilijk

uit te voeren in landen met lage inkomens (§ 3.4.1). Dit is door de landen van West en Oost begrepen en er wordt in toenemende mate hulp verleend (ofschoon er momenteel enige stagnatie dreigt). Ontwikkeling vergt ook markten en handel. Een voorspelling van de ontwikkeling moet voornamelijk worden gebaseerd op de verwachtingen omtrent de zojuist genoemde factoren. Wij gaan deze nu in de volgende paragrafen bespreken.

5.1.3 *Kapitaalhulp en handel*

Ontwikkelingsprogramma's vergen de invoer van kapitaalgoederen, waarvoor betaald moet worden met vreemde valuta. Daarom is deze laatste van groot belang voor de meeste ontwikkelingslanden. Zij kan worden verkregen uit kapitaalhulp of uit de opbrengst van uitvoer.

Kapitaalhulp is in verschillende vormen verleend sinds 1945. Zij kan uit publieke of uit particuliere bron komen. De publieke hulp is ten dele op multilaterale basis en ten dele op bilaterale basis verleend. De laatste werd bijv. gegeven door Frankrijk en Groot-Brittannië aan de landen van hun gemenebest, door de Verenigde Staten aan een groot aantal landen en door kleinere landen op verschillende manieren. Een aanzienlijk deel van deze hulp bestond uit giften. De bedragen van de laatste tijd zijn in onderstaande tabel bijeengebracht.

TABEL 5.1.3 OVERZICHT VAN DE STROOM VAN FINANCIËLE MIDDELEN OP LANGE TERMIJN VAN DAC-LANDEN AAN ONTWIKKELINGSLANDEN, 1956-1962, IN MLD $

	1956	*1957*	*1958*	*1959*	*1960*	*1961*	*1962*
Publieke middelen	3,2	3,8	4,3	4,2	4,8	6,0	6,0
Particuliere middelen	2,4	3,4	2,7	2,2	2,6	2,6	2,4
Totaal	5,6	7,1	7,0	6,5	7,4	8,7	8,4

Bron: OECD, Development Assistance Efforts and Politics, 1963 *Review*, Parijs 1963, p. 79. Afgeronde cijfers, waardoor sommige optellingen schijnbaar niet kloppen.

Men verwacht voor 1963 geen grote veranderingen. Er is daarom wel enige twijfel gerechtvaardigd of het door de Verenigde Naties gestelde doel, dat 1% van het nationale inkomen der

ontwikkelde landen zal worden beschikbaar gesteld, ook in de toekomst zal worden gehaald — afgezien van de vraag of dit doel op zich zelf voldoende is.
De invoer van de ontwikkelingslanden is van de orde van grootte van $ 30 miljard en het grootste deel hiervan wordt gefinancierd uit de exportopbrengsten. De vooruitzichten dat deze in de vereiste mate zullen stijgen zijn somber. Dit komt vooral door de langzame groei van de vraag naar primaire goederen, die nog steeds verreweg het grootste deel uitmaken van de uitvoer van het Zuiden. Daarenboven zou de protectionistische politiek van een der belangrijkste afnemers, de EEG, de stijging nog kunnen verlangzamen. Verschillende schattingen zijn de laatste tijd gemaakt, door GATT, ECE en de Verenigde Naties en er blijven natuurlijk belangrijke onzekerheidsmarges in deze cijfers, doch de conclusies zijn steeds dezelfde. Het is twijfelachtig of de uitvoer van de ontwikkelingslanden voldoende zal kunnen stijgen en de tekorten zullen zeer aanzienlijk zijn.

5.1.4 *Opleidingshulp en technische bijstand*
Een ander knelpunt in de ontwikkeling der ontwikkelingslanden wordt gevormd door het beperkte aanbod van gekwalificeerden en geschoolden. In de laatste jaren is de aard van dit knelpunt geleidelijk duidelijker geworden en men beschouwt het thans als het voornaamste knelpunt. Ofschoon het overwinnen ervan ook financiële middelen zal vereisen, is toch de noodzakelijke menselijke inspanning nog zwaarder. Een bijzondere moeilijkheid van dit vraagstuk is gelegen in de lange tijd die nodig is om sommige opleidingen te voltooien, zelfs wanneer zgn. versnelde opleidingen worden gebruikt. De oplossing moet worden gevonden in zowel hulp bij het onderwijs als technische bijstand, d.i. de 'levering' van gekwalificeerde arbeid door de ontwikkelde landen. Een andere complicatie is dat ook in de ontwikkelde landen gekwalificeerde arbeid schaars is, als gevolg van versnelde groei en de toenemende betekenis van speurwerk.
Enige cijfers die de toestand illustreren, vindt men in tabel 5.1.4.

TABEL 5.1.4 AANTAL STUDENTEN EN DOCENTEN IN 1958 EN BENODIGD IN 1970 IN ONTWIKKELINGSLANDEN, IN DUIZENDEN

	1958	*1970*
Totaal aantal studenten aan universiteiten en hogescholen	2 190	4 250
Waarvan in de natuurwetenschappen en de techniek	531	1 410
Aantal leerlingen van middelbare scholen	16 890	30 280
Aantal docenten aan universiteiten en hogescholen	84	165
Aantal docenten aan middelbare scholen	840	1 280

Bron: OECD, Policy Conference on Economic Growth and Investment in Education, Washington 1961; *III The Challenge of Aid to Newly Developing Countries,* 1962, p. 76-78.

Tegenwoordig neemt een aanzienlijk aantal buitenlandse docenten deel aan het opleidingsproces in een aantal ontwikkelingslanden, vooral in Afrika. De stijgingen in deze aantallen voldoen niet aan de zoëven besproken behoeften. Terwijl de reeds langer onafhankelijke landen aan deze behoeften wellicht zullen kunnen voldoen, bestaat er toch ernstige twijfel of, zonder een verandering in het beleid aan beide kanten — in het Zuiden en het Westen — aan de behoeften zal kunnen worden voldaan van de eerst onlangs onafhankelijk geworden landen. Zelfs in de landen met een reeds meer ontwikkeld onderwijsstelsel zijn de vóór ons liggende taken zeer omvangrijk.
Soortgelijke moeilijkheden worden ondervonden op het gebied van de technische hulp. Op het ogenblik wordt een programma van de orde van grootte van $ 100 miljoen per jaar uitgevoerd. Voor de doelen gesteld voor het Ontwikkelingsdecennium is een onmiddellijke toeneming tot $ 150 miljoen en een verdere stijging tot $ 300 miljoen in 1970 nodig. Als de bereidheid om bij te dragen tot dit programma zich zo langzaam blijft ontwikkelen als in de laatste jaren, is het duidelijk dat deze cijfers niet zullen worden gehaald.

5.1.5 *De kloof verbreedt zich verder*

Zonder een duidelijke verandering in beleid, speciaal in de bijdragen van het Westen tot het ontwikkelingsproces van het Zuiden, moet onze voorspelling luiden dat de tegenwoordige groeitendenties niet voldoende zullen worden versneld om de

inkomenskloof tussen ontwikkelde en onderontwikkelde landen te versmallen. Weliswaar is de tegenwoordige tendentie niet overal gelijk. Sommige ontwikkelde landen, zoals de Verenigde Staten en Groot-Brittannië, groeien niet snel. Sommige ontwikkelingslanden, zoals de petroleumlanden, groeien zeer snel. Doch de voornaamste tendentie wordt waarschijnlijk beter belicht door een vergelijking tussen India met 400 miljoen inwoners en de Verenigde Staten en West-Europa samen, met ongeveer hetzelfde aantal inwoners. De gemiddelde stijging van het reële inkomen per hoofd was in India over de laatste tien jaar, zoals reeds vermeld, $1^1/_2$% (§ 4.3.3). De stijging was 2% voor het Westen. Het percentage is dus hoger in het Westen en het absolute bedrag der toeneming overtreft dat van India verre. Dit betekent dat de kloof steeds breder zal worden. De ernstige psychologische en politieke gevolgen van een dergelijke verbreding kunnen slechts worden geraden. Laat het voldoende zijn om te zeggen dat in een periode waarin een wereldorde het meest noodzakelijke doel van al ons streven is, geen verantwoordelijk politicus het feit zou moeten aanvaarden dat meer dan de helft van de wereldbevolking op de rand van de verkommering moet blijven, terwijl de meest welvarende landen steeds meer rijkdom accumuleren.

5.2 MORELE TEKORTEN IN EEN TECHNISCH PARADIJS

5.2.1 *Technische wonderen en toenemende welvaart*

Nadat wij het Zuiden hebben beschouwd, zullen wij nu de rest van de wereld — West en Oost — bezien. Hoe vreemd het ook moge lijken, er is niet zo veel noodzaak om tussen die twee onderscheid te maken. Heel wat trekken van hun toekomstige ontwikkeling schijnen voor beide tegelijk te gelden.

Om te beginnen kan een min of meer geregelde toeneming van hun produktie worden verwacht, zonder ernstige economische onderbrekingen, zoals in de Grote Depressie. Beide delen van de wereld bezitten de middelen om zulke onderbrekingen te voorkomen. De produktie zal sneller stijgen in het Oosten dan in het Westen, hetgeen hun inkomens vergelijkbaar zal maken. De techniek zal voortgaan zich snel te ontwikkelen en in vele opzichten zal het leven in de ontwikkelde landen een technisch wonder zijn, zoals beschreven door vooruitziende mannen als Jules Verne en Aldous Huxley. De levensnoodzakelijkheden zullen in elk geval beschikbaar zijn en

de rol die zij spelen, zal geleidelijk verminderen: de economische zijde van het leven zal steeds minder interessant worden. Er zal een probleem zijn van de relatief vele bejaarden, doch geen ernstig probleem in economische zin.
In het Westen zal de kruipende inflatie aandacht blijven vragen, doch het vraagstuk is oplosbaar. De oplossing is nauw verbonden met de voornaamste problemen op sociaal-economisch gebied die meer ernstige aandacht vragen. Deze zijn de vraagstukken van inkomensverdeling en medezeggenschap. Beide voeren ons naar de grens van de economische met de algemeenmenselijke problematiek, die hierna zal worden besproken. De economische stelsels van Oost en West zullen zich blijven bewegen in de richting van een gemeenschappelijk optimum: meer socialistische elementen zullen worden toegevoegd aan het systeem van het Westen en elementen van efficiëntie aan dat van het Oosten. Met de toenemende welvaart zal wellicht echter de belangstelling voor zulke problemen ineenschrompelen voordat de stelsels gelijk zijn geworden en er blijft enige speling voor mogelijke doctrinaire afwijkingen naar beide kanten. De internationale integratie zal voortgaan en een meer rationale organisatie van grotere eenheden zal het resultaat zijn.

5.2.2 *Hoe zullen wij onze mogelijkheden gebruiken?*
Met het minder belangrijk worden van de economische problemen in Oost en West zullen enige der andere menselijke vraagstukken meer op de voorgrond treden. In westerse landen worden wij reeds meer en meer bezorgd over het gebruik dat wordt gemaakt van de nieuwe vrijheden die ons door de welvaart zijn gegeven. Opnieuw zijn sommige dezer vraagstukken tegelijk aan de orde in West en Oost, ofschoon er grote verschillen in de uitgangspunten zijn. Laten wij echter eerst enige westerse problemen bespreken. In een algemene zin zien wij een wanverhouding ontstaan tussen de economische mogelijkheden en de culturele en menselijke ontwikkeling, evenals binnen de laatste. De aard der krachten die in het spel zijn — voor zover wij hen begrijpen — maakt het waarschijnlijk dat deze wanverhoudingen zullen voortbestaan en groeien.
Alvorens verder te gaan, moet de schrijver er zich voor verontschuldigen dat hij over onderwerpen buiten zijn vakgebied gaat spreken. Zijn pogingen zouden veel kunnen lijken op een beroemde tekening in Punch: 'Venetië door iemand die er nooit geweest is'. Het officiële excuus worde gevonden in de nauwe

band tussen economische en culturele vraagstukken.
De wanverhouding tussen de economische mogelijkheden aan de ene kant en het culturele en menselijke gebruik dat daarvan gemaakt wordt aan de andere kant kan wellicht worden geïllustreerd door de volgende vraag te stellen: hoe stelden zij die in 1912 op de bres stonden voor sociale en economische ontwikkeling zich de toekomstige gevolgen voor in het culturele en menselijke vlak? Schoonheid en harmonie, toen het voorrecht van weinigen, zouden kunnen worden gebracht aan de velen die ervan verstoken waren. Er zouden de middelen zijn om veel meer mooie en sierlijke dingen te maken en tijd om ervan te genieten. Bevrijd van de druk der armoede zouden de mensen meer ontspannen kunnen zijn en hun betere gevoelens en smaak kunnen ontwikkelen. De menselijke verhoudingen zouden meer onderling begrip doen zien; de vruchten van verdere aandacht gegeven aan de sociale en menselijke wetenschappen, zouden daarbij helpen om de beste wegen te vinden.
De periode waarover wij schrijven heeft een aantal van de verschrikkelijkste tegendelen van al deze dromen gebracht. In plaats van onze toegenomen economische mogelijkheden te gebruiken om krotten op te ruimen of de poorten van het onderwijs te openen voor de massa, hebben wij onze jonge generatie de dood of verminking ingedreven en steden en dorpen in ruïnes veranderd. Wij hebben gezien hoe sommige der meest primitieve hartstochten en wreedheden loskwamen door de gebeurtenissen en de wanhoop hebben vergroot. Voor de derde keer in vijftig jaar is ons opnieuw de gelegenheid geboden het nog eens te proberen — voor het laatst?
In een bovenmenselijke poging om de dingen te zien zoals zij zijn en de positieve mogelijkheden te ontdekken moeten wij thans alle opbouwende krachten verenigen. Wij moeten daarbij overigens niet alleen de zwarte zijde zien. Deze verschrikkingen waren niet het enige dat gebeurde. Wij hebben ook mooie huizen gebouwd, en niet alleen voor de weinige rijken. Wij hebben inderdaad de sociale en menselijke wetenschappen ontwikkeld, wij hebben inderdaad de poorten van het onderwijs geopend voor een aantal onzer, meer dan voorheen. De vraag is of het allemaal in de juiste verhoudingen geschiedt. Voor het moment bepaald niet. Als wij onze voorspelling baseren op de tendenties van vandaag, moeten wij vrezen dat onze technische wonderen vergezeld zullen gaan van zulke ontaardingsverschijnselen als nozemdom, gevoed door een gebrek aan ver-

antwoordelijkheid bij veel ouderen, zelf weer gevoed door een afwezigheid van idealen. Wij moeten vrezen dat de lege wijze waarop wij onze vrijheid gebruiken en het gebrek aan inzicht in wat wezenlijk gelukkig maakt, zich zal handhaven. Wij moeten vrezen dat de zonderlinge wanverhouding zal voortbestaan tussen de uiterste verfijning in elegantie en smaak voor persoonlijke bevrediging en glorie en een afwezigheid van de eenvoudigste gevoelens van menselijke solidariteit.

5.2.3 *Is de moraal gedaald?*

In het Oosten, zo voelt men het in het Westen, heeft een ontstellende terugval van de morele standaarden in het openbare leven plaatsgehad met de invoering van de totalitaire communistische regimes. Meningen op politiek en cultureel gebied worden onderdrukt; door officiële instellingen zijn wreedheden begaan, van dwangarbeid tot doodvonnissen zonder berechting. In de internationale politiek zijn de meest brutale en cynische methoden toegepast. Ofschoon een aantal duidelijk constructieve hervormingen eveneens tot stand gebracht is, zijn enkele fundamentele mensenrechten aangetast of ter zijde geschoven. Voor westerse socialisten zijn deze elementen voldoende om communistische regimes onaanvaardbaar te maken.

De waardering van de door de communistische partijen geschapen toestand is niet zo eenvoudig als deze westerse denkbeelden suggereren. Wij moeten ons er bewust van zijn dat de regimes die in Rusland en China bestonden — om de twee reuzen te nemen — voordat de communisten aan de macht kwamen, niet democratisch in onze zin waren (als wij het kortstondige mensjewistische regime buiten beschouwing laten). Ofschoon zij meer verfijnde uiterlijke vormen hadden, verborgen zij ook veel onderdrukking, en hetzelfde geldt trouwens in bepaalde opzichten voor de westerse regimes in de negentiende eeuw. Recente ervaringen in enige ontwikkelingslanden hebben enige twijfel doen opkomen — om het zacht te zeggen — dat democratische regeringen hun problemen zouden kunnen oplossen. Zelfs in Frankrijk is de democratie niet in staat geweest in zijn zuivere vorm te functioneren. Democratie houdt ook noodzakelijkerwijze een aanzienlijke graad van kortzichtigheid en traagheid in — twee bekende menselijke eigenschappen die soms gevaarlijk zijn, zoals in het geval van Frankrijk tegenover Algerië. Het is een oude vraag of niet wijze mannen in plaats van op democratische wijze gekozen vertegenwoordigers

beter zouden kunnen regeren. Zelfs het Westen aanvaardt tijdelijk dictatorschap in noodsituaties.
Dit wordt niet gesteld om te suggereren dat dictatuur beter is dan democratie. Dit kan eenvoudig niet uit onze opmerkingen worden geconcludeerd. Doch voor een beoordeling van de huidige situatie en de kansen op verandering moeten wij ons bewust zijn van de principieel meer gecompliceerde aard van het vraagstuk dan door vereenvoudigde leuzen ooit kan worden duidelijk gemaakt. Daarenboven moeten wij twee andere zaken in gedachten houden. Ten eerste bestaan deze regimes nu eenmaal en zij zijn zeer machtig. Wij moeten er eenvoudig mee leven en wij moeten ze begrijpen. In de tweede plaats is er een tendentie naar een meer menselijke behandeling der burgers. Sommige mensenrechten, zoals de behandeling voor de rechter van beschuldigingen geuit door administratieve of politieke instanties, zijn weer ingevoerd. De positie der Kerken is veranderd. Er is een tendentie van persoonlijke naar een meer collectieve dictatuur. Meer vrijheid in wetenschappelijke discussies en meer contacten met de buitenwereld zijn mogelijk geworden.
De auteur is van mening dat de publieke moraal lager is dan in het Westen, doch dat er een keerpunt is geweest.

5.2.4 *Een moreel tekort*
Het beeld van de menselijke zijde van onze voorspelling is niet zo opwekkend. Zowel in het Westen als in het Oosten treffen wij stromingen aan van morele ontaarding in het persoonlijke vlak. Voor het Oosten hebben wij het gevoel dat het regime in beginsel enige ernstige morele tekortkomingen heeft en dat de tendentie in de goede richting zwak is. Wellicht het ernstigste element in de situatie is echter onafhankelijk van onze beoordeling van de aangeduide tendenties. Zelfs wanneer wij over die tendenties optimistisch zijn, is er een ander probleem. De tegenwoordige samenloop van omstandigheden in wereldzaken heeft plotseling een absolute maatstaf voor onze morele kracht ingevoerd. Een eis wordt aan ons gesteld door de technische ontwikkeling in de bewapening door 'de bom'. Zullen wij de morele kracht kunnen opbrengen om onze internationale gemeenschap zo te organiseren dat zij veilig is voor deze dreiging? Het gaat hier om een vraagstuk van menselijke samenwerking in de meest ingewikkelde betekenis van dat woord. In die zin is het een kwestie van moreel. In hoge mate is het

ook een intellectuele kwestie, omdat zeer ingewikkelde samenhangen er een rol bij spelen. Wij staan nu voor het feit dat ons internationale openbare leven, waarvan altijd erkend is dat het op een lager moreel peil stond dan het nationale openbare leven — en dit weer in verschillende opzichten op een lager moreel peil dan het persoonlijke leven — aan deze dreiging het juiste antwoord moet geven. Er is dus nu een absolute standaard: zullen wij in staat zijn om dit uiterst moeilijke probleem op te lossen? Zoals de zaken nu staan, en naar deze standaard gemeten, is er bepaald een tekort aan morele kracht. Dit tekort aan te vullen is nu de gemeenschappelijke uitdaging van Oost, Zuid en West.

5.3 DE GROTE DREIGING

5.3.1 *Het tijdperk der kernwapens*

De meer en meer bewust nagestreefde technische ontwikkeling is sneller en sneller geworden. Meer en meer heeft men daarbij militaire doelen trachten te bereiken als gevolg van de ontwikkeling van de 'totale oorlog', die zelf slechts één vorm is van de toenemende doelgerichtheid waarmee alles in het leven nu wordt gedaan. De snelle ontwikkeling van de kernfysica heeft ons op het punt gebracht waar de vernietigingskracht der wapenen het grootste vraagstuk van vandaag is; een vraagstuk dat de structuur en de natuur van het oorlogsprobleem heeft veranderd. Enkele van zijn trekken worden hieronder samengevat.

De wereld van heden wordt gekenmerkt door twee grote machtspolen met een groot aantal kleinere. De twee polen bezitten kernwapens in hoeveelheden die voldoende zijn om honderden miljoenen mensen te doden en grote delen van de wereld onbewoonbaar te maken. Er is voor het ogenblik een soort evenwicht, omdat elk van beide beslissende schade kan toebrengen aan de ander. Er is geen evenwicht tussen de kernbewapening van beide in de zin van gelijke vernietigingskracht. Voor zover de deskundigen dat kunnen weten, is het Amerikaanse potentieel vele malen groter dan het Russische. In conventionele wapenen overtreft daarentegen de Sowjet-Unie de Verenigde Staten. In sommige opzichten is het evenwicht min of meer stabiel. Daar de intercontinentale raketten onkwetsbaar zijn, voor het ogenblik, is de vergeldingskracht van beide polen onweerstaanbaar, hetgeen een compensatie is voor de

voordelen van de eventuele aanvaller. In andere opzichten is het evenwicht labiel. De strategie van de tegenstander is onbekend, hetgeen een aanleiding kan zijn om te trachten de ander vóór te zijn en te denken aan een 'preventieve oorlog'. De reactiesnelheden die nodig zijn bij een eventuele — of zelfs maar vermeende — conflictsituatie zijn zeer hoog: het kan een kwestie van een aantal kwartieren zijn. Nog steeds is de technische ontwikkeling zeer snel en zij kan elk willekeurig ogenblik de stabiliteit in gevaar brengen. Dit geldt bijv. voor een nieuwe methode om raketten in hun vlucht onschadelijk te maken. Ten slotte wordt uiteraard veel geheim gehouden en is veel informatie van onzekere aard. Bovendien verbreiden belangengroepen soms informatie die opzettelijk vertekend of onjuist is. De propagandacampagne die enkele jaren geleden in de Verenigde Staten werd gevoerd en waarin werd beweerd dat in 1962 de Sowjet-Unie in een verhouding van 4 op 1 de overhand had op het gebied van lange-afstandsraketten wordt thans als een dergelijke vertekening gezien.

Zoals bekend is, hadden de Verenigde Staten onmiddellijk na de Tweede Wereldoorlog het monopolie van de kernwapenen. Na enkele jaren had de Sowjet-Unie echter ook zulke wapenen ontwikkeld; een grote verandering in de Amerikaanse politiek was het gevolg. Na 1954 werd het denkbeeld opgegeven om de grens der communistische invloedssfeer 'terug te drukken'. Toch is nog steeds het overwicht van de Verenigde Staten in kernwapenen zeer groot, zoals wij reeds zeiden. De Sowjet-Unie is zich zeer goed bewust van het gewijzigde karakter van een oorlog en Chroesjtsjow heeft erop gewezen dat sommige marxistische en leninistische denkbeelden daaraan zouden moeten worden aangepast (§ 4.2.4). De Sowjet-Unie is zich ook bewust van de zware economische last die de bewapening oplegt. Zij verminderde haar sterkte van 5,8 miljoen personen in 1955-1956 tot 3,6 miljoen in 1959.

Beide mogendheden hebben ontwapeningsvoorstellen geformuleerd, doch de tot nu toe bereikte resultaten zijn ontmoedigend. Er is echter wel een punt voor optimisme in het bereikte akkoord om de kernproeven — met uitzondering van de ondergrondse — stop te zetten. Een zeer groot wantrouwen schijnt nog altijd de beide partijen te weerhouden de risico's te nemen die voor een meeromvattende overeenkomst nodig zijn. Wij zullen enkele van de gevaarlijke tendenties in de tegenwoordige situatie in de nu volgende paragrafen analyseren.

5.3.2 *Verminking van het mensdom mogelijk*
In de eerste plaats mogen wij herinneren aan de fysische en biologische feiten omtrent de vernietigingskracht van kernwapenen. Terwijl de bommen die in de Tweede Wereldoorlog tegen Engelse en Duitse steden werden gebruikt, oppervlakten van de orde van een hectare konden vernietigen met, indien woonbuurten werden getroffen, alle verschrikking van dien, vernietigen de nieuwe bommen oppervlakten van vele vierkante kilometers en veroorzaken straling over afstanden van tientallen kilometers en besmetten de atmosfeer van middelgrote provincies. Een thans bekend nieuw feit geeft een geheel ander karakter aan het vraagstuk. Niet alleen is het aantal directe slachtoffers onvergelijkelijk veel groter, doch de straling zal de organismen van toekomstige generaties aantasten en verminken. Wij worden dus niet alleen bedreigd door de sterke vergroting van alle verschrikkingen van vroegere oorlogen, doch bovendien door een blijvend effect op de lichamelijke en geestelijke gezondheid van de kinderen en kleinkinderen van hen die de ramp 'overleven'. Met andere woorden: het kan zijn dat wij de tegenwoordige bevolking van voornamelijk normale en gezonde mannen, vrouwen en kinderen maken tot een kwijnende ziekenhuisbevolking, die aan ongeneeslijke ziekten en afwijkingen lijdt. Dit is, in de soberste bewoordingen, het nieuwe element.

5.3.3 *Verouderde methoden*
De politici wier landen door agressie worden bedreigd, worden nu voor een keuze gesteld die veel monsterlijker is dan vroeger. De vraag die zij zich hebben te stellen, is: wat riskeren wij door niet te vechten? De moderne burger van het Westen meent dat zijn land bezetting en regering door een communistisch bewind riskeert; dat meningen over politiek en cultuur zullen worden onderdrukt en dat zij die deze tot uitdrukking brengen, misschien gevangengenomen of zelfs gedood kunnen worden; dat de inkomens en vermogens van bepaalde groepen van de bevolking hun zullen worden ontnomen; dat soldaten kunnen worden gedwongen om revoluties elders te steunen of te bestrijden. De moderne communist zal andere risico's zien. Zijn land kan riskeren weer 'kapitalistisch' te worden, waarbij sommigen winst zullen maken ten koste van anderen, waar er voor sommigen werkloosheid zal zijn en waar voor anderen de school niet zal openstaan. Hij kan ook te vrezen hebben, als hij

een vooraanstaande communist is, dat hij voor sommige van zijn politieke activiteiten voor de rechter zal worden gedaagd en voor jaren in de gevangenis zal komen.
Als wij deze vragen opnieuw overdenken, worden wij ons bewust van de twijfelachtige graad van wijsheid van de beslissingen die ten gunste van oorlog zijn uitgevallen in de laatste tientallen jaren. Doch als wij de alternatieven van oorlog en vrede heden ten dage vergelijken, zelfs van een vrede met onderdrukking zoals een der beide zijden die vreest, kunnen alleen krankzinnigen of misdadigers kiezen voor een kernoorlog.
Daaruit wordt het duidelijk dat alles gedaan moet worden om een kernoorlog te voorkomen. Dit brengt ons op het volgende, moeilijker vraagstuk, hoe een zodanige vermijding van een kernoorlog georganiseerd kan worden. Er is nu een ander keuzeprobleem. Wij moeten hopen een weg te vinden naar een ontwapende wereld die geen verandering brengt in de relatieve macht van de twee machtspolen; of, van een andere kant bekeken, met garanties dat het andere regime niet in ons eigen deel van de wereld zal doordringen en met de hoop dat het aan invloed zal verliezen. In de discussie van de ontwapening kijken beide partijen voornamelijk naar het gevaar dat de andere te veel macht zal krijgen. In hun overwegingen verkiezen zij vaak de voortzetting van het tegenwoordige evenwicht boven het aanvaarden van het onbekende risico van het zich blootstellen aan een vermindering van hun eigen bewapening die niet wordt gecompenseerd door een gelijkwaardige vermindering aan de andere zijde. Het sterke wantrouwen dat aan beide zijden heerst, versterkt deze neiging. Een dergelijke benadering zou een wijze politiek geweest zijn een eeuw of een halve eeuw geleden. Zij is nu verouderd; zij onderschat op gevaarlijke wijze het andere risico, nl. dat de tegenwoordige toestand uit zijn evenwicht zou geraken ten gevolge van een nieuwe uitvinding of bij ongeluk tot een oorlog kan leiden. Ook wanneer de beste deskundigen, bij de onderhandelingen betrokken, deze fout niet maken, hebben de leden van het parlement de neiging om eraan toe te geven en het grote publiek nog meer. De voorlichting over deze vraagstukken blijft zeer onvoldoende.

5.3.4 *Onverenigbare starheden*

De zojuist besproken risico's laten ons geen andere keus dan te trachten een overeenkomst te bereiken, wat deze ook inhoudt. Zonder een overeenkomst zal vroeg of laat de hel losbarsten.

Deze eenvoudige doch uiterst belangrijke waarheid is onverenigbaar met de huidige neigingen van beide partijen te weigeren ook maar een duimbreed van hun standpunt te wijken. Er zal geen oplossing worden gevonden als dit de houding aan beide zijden blijft. Concessies aan het standpunt van de ander zullen nodig zijn. Natuurlijk is het redelijk dat van beide zijden concessies worden gedaan. Het is ook begrijpelijk dat beide de 'best' denkbare overeenkomst trachten te bereiken, doch een overeenkomst, hoe onaantrekkelijk ook, is beter dan geen. Dit houdt in dat beide partijen ernstig aandacht moeten schenken aan wat aanvaardbaar en wat niet aanvaardbaar voor de ander zal kunnen zijn. Evenzeer als de succesvolle beëindiging van een oorlog een juist inzicht vereist in de bedoelingen van de tegenpartij, is de succesvolle organisatie van de vrede onmogelijk zonder deze kennis. Bij het overwegen van een mogelijke overeenkomst moeten wij ons bewust zijn van de samenhang tussen het militair-politieke evenwicht en de economische en sociaal-politieke tegenstellingen. Wie de macht zal bezitten, zal niet alleen beslissen over de kwesties van militaire veiligheid, doch ook over de vragen van economische, sociale en politieke orde. In deze gedachtengang kunnen wij ons niet veroorloven te gemakkelijk veto's uit te spreken over alle punten die Oost en West verdeeld houden. Alleen bereid te zijn een overeenkomst te aanvaarden wanneer het Oosten democratie aanvaardt, is even star als van het Westen te verlangen dat het 'het socialisme' aanvaardt. Als wij niet voldoende fantasie hebben om nieuwe vormen van politieke en economische organisatie te vinden, zijn wij, zowel het Oosten als het Westen, schuldig aan onproduktieve starheid.

5.3.5 *Zal een van beide verdwijnen?*

Ongelukkigerwijze heerst deze starheid van geest op het ogenblik aan weerszijden, hetgeen bijdraagt tot de explosiviteit van de toestand. Voor een aanzienlijk deel is zij, naar het schijnt, gebaseerd op het gemakkelijke argument dat een van de twee spoedig zal verdwijnen en dat wij in de tussentijd de risico's van de situatie wel kunnen blijven dragen. Zowel het Westen als het Oosten heeft lange tijd deze mening gehuldigd. Gedurende enige tientallen jaren werd het Russische economische stelsel als zó slecht beschouwd dat het automatisch ineen zou storten. Eerbiedwaardige wetenschapsmensen als verenigd in de Mont-Pelerin-Vereniging hadden immers aangetoond dat centraal

geplande maatschappijen onmogelijk zijn. Zo niet onmogelijk dan toch uitermate inefficiënt. Vandaag denken vele westerse mensen dat, aangezien het goede uiteindelijk altijd overwint, de westerse democratie ten slotte ook op het Rode Plein zal heersen. De communisten waren er ook steeds zeker van, en zeggen dat zij het nog zijn, dat het 'kapitalisme zal ineenstorten'. Voor geruime tijd werd geloofd dat het zou sterven aan een nieuwe Grote Depressie, betrekkelijk spoedig na de Tweede Wereldoorlog. Met zijn gebruikelijke flexibiliteit heeft de communistische propaganda deze voorspelling van een speciaal soort dood voor het Westen opgegeven, doch ook nu nog zijn de denkbeelden omtrent de westerse maatschappij, nog steeds als kapitalisme bestempeld, merkwaardig vertekend, waardoor bezoekers uit het Oosten verbaasd zijn als zij het Westen werkelijk zien.

Om deze redenen is waarschijnlijk de beste dienst die wij aan de vrede kunnen bewijzen, de doordrijvers aan beide kanten ervan overtuigen dat zij niet zo spoedig alleen zullen zijn. Zeker niet zo spoedig als de situatie van vandaag vereist, teneinde de slechte risico's te mijden die wij in de laatste paragrafen besproken hebben. Wij kunnen beter het beetje fantasie dat wij hebben, gebruiken om vormen van coëxistentie te bedenken die die naam waard zijn en hen meer gedetailleerd te beschrijven. Er is, wederom aan beide zijden, hier een opmerkelijk vacuüm.